

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2018/1

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Bozsoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borító
Simor Kamilla

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

EFOP-3.4.3-16-2016-00005

Korszerű egyetem a modern városban: Értékközpontúság,
nyitottság és befogadó szemlélet egy 21. századi felsőoktatási modellben

TARTALOM

Milbacher Róbert Lectori salutem!	7
--	---

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

PÁLFY ESZTER Barokk udvariság, jezsuita hagyomány Gyöngyösi István <i>Murányi Vénusának</i> eszmetörténeti háttéréről	11
BOZSOKI PETRA Egy női karrier elbeszélésének nehézségei Kánya Emília emlékiratairól	25

TÁRSALKODÓ

S. LACZKÓ ANDRÁS Tér és történelem	51
TAKÁTS JÓZSEF Egy tanulmányút költői átváltozása	69

KRITIKAI LAPOK

BOROVÁ CZ TÜNDE „Jót s jól” helyett: miért? (VADERNA Gábor, <i>A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben</i> , Bp., Universitas, 2017.)	79
RADNAI DÁNIEL Alapvetés helyett bizonyítandó tétel (SZILÁGYI Márton, <i>„Mi vagyok én?”: Arany János költészete</i> , Bp., Kalligram, 2017.)	85
RÉTFALVI P. ZSÓFIA „Buzgó imádság epedez” (<i>Tiltva, túrve, imádkozva, énekelve: Tanulmányok a Szózatról</i> , szerk. SZALISZNYÓ Lilla, Bp., reciti, 2017.)	95

HASZNOS MULATSÁGOK

PAP BALÁZS Rimay János: Adj már csendességet	101
---	-----

FILLÉRTÁR

SCHELHAMMER ZSÓFIA Ismeretlen szerző: <i>Béla királynak a pogány tatár hámokkal való viadaljáról szép história</i>	115
---	-----

Eötvös József

Búcsú*

Isten veled, hazám, bátrak' hazája,
Isten veled, te völgy, ti zöld hegyek!
Gyermekreményim' s bánatim' tanyája,
Isten veled, én messze elmegyek.
Ha visszatérek, boldogulva, hon,
Hadd lássam népemet virányidon!

Nem mint Helvetia' hó-takart tetői,
Nem nyúlnak olly magasra bérczeid,
'S tán szebbek a' Provence' dal-telt mezői,
Mint dús kalászt hullámszó téreid:
Virág mit ér, mit ér a' bércz nekem?
Hazát kíván, hazáért ver szivem.

Az ég egy kincset ad minden hazának
'S a' nemzet híven őrzi birtokát;
Császárról szól a' franczia fiának,
Büszkén mutatja Róma ó falát,
Hellasnak kincse egy elomló rom:
Tiéd, hazám, egy szentelt fájdalom.

Hallgatva áll Rákosnak szent határa,
Ah régen hallgat immár a' magyar!
'S az ősök' elenyészett nyomdokára
Az esti szellő új fővenyt takar;
Hallgatva áll a' tér, szivünk szorúl,
'S egy köny beszél hazánk' nagyságirúl.

* A vers szövegének átírata a *Búcsú* második, 1842-es közlése alapján készült. *A' Kisfaludy Társaság' Évtlapjai* III., 1842, 109–111.

'S egy köny Budáról, melly magas tetőjén
Sötéten áll, egy bús emlékezet,
Nagy sír' köve hazámnak temetőjén,
'S rá írva mind, mi véle elveszett;
Régen szét dönté az idő falát,
Kövén meg látni a' csaták' nyomát.

'S még áll Mohács, még áll! magasbra nőnek
Az új barázdán 's régi hősökön
Kalászai, erőt ad a' mezőnek,
Bár rég lefolyt, a férfitér-özön;
Nincs kő határán, nincsen kúnhalom,
De áll a' tér 's nem vész a' fájdalom.

'S nem veszhet el mig az ezüst Dunának
Nagy tűkörén egy honfiszem pihen,
'S magyar lakik a' parton 's a' hazának
Csak egy romlatlan gyermeke leszen;
Buda-, Mohács-, Nándornál elfutó:
Tán honom' könnye vagy te, nagy folyó?

'S oh én szeretlek néma bánatodban
Hazám, szeretlek könnyeid között,
Égőn szeretlek özvegy fátyolodban,
Nehéz keserved mellybe öltözött;
Bájlón mosolygysz, mert bár sorsod kemény,
El még a' sír felett is egy remény.

És most isten veled; talán sokára,
Örökre tán, hazám, isten veled!
Rég eltűnt ismert bérctid' kék határa
'S tovább siet vándorló gyermeked,
Ha visszatérek, boldogulva, hon,
Hadd lássam népemet virányidon!

S. Laczkó András

Tér és történelem*

Eötvös József: Búcsú

Eötvös József mennyiségi tekintetben sem szármottevő, alig több mint harminc, zömmében az 1830-as években született verset magába foglaló lírája sem a 19. század középső évtizedeinek költészettörténetében, sem a szerzői életművön belül nem bír igazán jelentős pozícióval. Az irodalomtörténet-írásban gyakorta az eredetiség hiányával jellemzett költői oeuvre¹ méltányoltabb (*A megfagyott gyermek; A vár és a kunyhó; Én is szeretném; Oh, lennék felhő...; Végrendelet*), vagy utóéletüket tekintve akár sikeresnek is mondható² darabjai közül az általában a lírikus legjobb művének tekintett³ *Búcsú* az egyetlen, amelyről hosszabb interpretációk születtek. Szemere Pál 1842-ben a hazaszeretet közösségi és személyes érzésének helyenként igazán eredeti invencióra valló képekben megfogalmazott kifejezéseként méltatta a költeményt *A' Kisfaludy Társaság' Évlapjaiban* napvilágot látott írásában.⁴ Bő száz évvel később, irodalomtörténeti távlatból szemlélve, a szöveg érzelmi telítettségét és kontemplatív karakterét mint a *Búcsút* az egykorú képviseleti líra „aktív hazafiságra” buzdító darabjaitól megkülönböztető sajátosságot értelmezte Bényei Miklós: „A *Búcsú* hazafisága tudatos ugyan, de elsődlegesen érzelmi töltésű, sőt kifejezetten érzelmességbe hajló, könnyes-bánatos, szemlélődő, passzív hazafiság. Jellemző a fiatal Eötvösakko-

*Készült az MTA „Kiválósági Együttműködési Program” (KEP-1/2017) „Mohács 1526–2016: Rekonstrukció és emlékezet” című projektje keretében.

1 Erről részletesebben lásd PORKOLÁB Tibor, „A *Búcsú dalnoka*” – Eötvös József a költészettörténeti kánon peremén = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, szerk. TÓTH Arnold, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2013, 337–338.

2 *A megfagyott gyermek*, amellett, hogy a 19. század második felétől kedvelt szavazati és antológiadarabbá vált, a két világháború között két filmadaptációnak is alapjául szolgált (BALOGH Béla, BOLVÁRY Géza, *A megfagyott gyermek*, 1921; BALOGH Géza, *A megfagyott gyermek*, 1936). Eötvös *Mohácsa* harmadik versszaka pedig – hol szó szerinti citátumként, hol parafrázis formájában – az első világháborús emlékművek gyakori felirata. (Vö. *Mohács – Nemzet és emlékezet*, szerk. B. SZABÓ János, Bp., Osiris, 2006, 497.)

3 A *Búcsú* recepciótörténetének összefoglalását lásd PORKOLÁB, *i. m.*, 338–339.

4 SZEMERE Pál, *Búcsú, Báró Eötvös Józseftől, magyarázva Szemere Pál által, A' Kisfaludy Társaság' Évlapjai* III., 1842, 109–115. – Szemere elemzését a szerző költői eredetiségének deklarálásával kezdi: „Eötvösnél nem csak a' kedély, de gazdag és hatalmas a' képzelet is.” Ennek első, hosszan magyarázott bizonyítéka az értelmező szerint az első strófa harmadik sorában („Gyermekreményim' 's bánatim' tanyája”) a személyes érzelmek kifejezésére igencsak alkalmas 'tanya' szó használata. (*Uo.*, 111.) A honfibu közösségi érzését kifejező, a Dunát az ország könnyével azonosító „colossalis [...] kép” pedig Szemere szerint a költeménynek az az eleme, „melly Eötvös' képzelete' teremtőiségét leginkább igazolja”. (*Uo.*, 113.)

ri életszemléletére, költészetére.”⁵ Bényei véleményéhez csatlakozva Porkoláb Tibor a költemény sikerét annak tulajdonítja, hogy az „a hagyományos *exhortatiós* patriotizmussal szemben a honszeretet *konfesszionális* változatát szolaltatja meg rendkívül hatásos jelenetével”.⁶ Tanulmányomban annak igazolására teszek kísérletet, hogy noha a szöveg valóban nem él az *exhortatio* konvencionális retorikai fogásaival, a benne megnyilvánuló „hazafiság” mégsem tekinthető passzívnak. Tézisem szerint a „Búcsú költője” nem csupán személyes érzelmeit szolaltatja meg vallomásos formában; Eötvös kontemplatív költeményének a hazáról alkotott képe a honszeretet helyes módját firtató és azzal kapcsolatban határozott javaslatot megfogalmazó (ilyen értelemben a hazafiúi cselekvés célját is kijelölő) argumentatív gondolatmenetként is olvasható.

A költemény a hazától való búcsú közösségi („bátrak’ hazája”) és személyes („Gyermekreményim’ ’s bánatim’ tanyája”) motívumokat egyaránt megszólaltató vershelyzetét rögzítő expozíciót követően a hátrahagyott otthon és az utazás célját jelentő külföld komparációjával folytatódik a második és harmadik strófában. Ezek között felfedezhetők ugyan a Magyarország és a külföld versengő összevetésére épülő szövegek olyan sztereotipikus témái, mint a történelmi múlt sajátosságainak felidézése vagy a *fertilitas Hungariae toposza*,⁷ ezek funkciója Eötvös versében mégsem az *aemulatio*. A természeti/gazdasági, illetve történelmi karakterű példák komparációjának célja itt, ellentétben például a Matthissonnal versengő Berzsenyi A’ *Balatonjával*, nem Magyarország elsőségének bizonyítása, jóval inkább a szövegben használt hazafogalom jelentés tartalmának pontos rögzítése.

A második versszak ennek negatív meghatározását adja: „Nem mint Helvetia’ hó-takart tetői, / Nem nyúlnak olly magasra bérceid, / ’S tán szebbek a’ Provence’ dal-telt mezői, / Mint zöld kalászt hullámozó téreid: / Virág mit ér, mit ér a’ bércezem? / Hazát kíván, hazáért ver szívem.” Bényei Miklós erre vonatkozó – Szemere Pál interpretációjának idevágó állításait is hasznosító – magyarázata szerint a költő itt, elismerve a megnevezett idegen vidékek esztétikai értékeit, elsősorban a szülőföldhöz való érzelmi kötődését kívánta kifejezni: „Eötvös elhiszi, hogy a külföldi tájak szépek, talán szebbek is, mint az itthoniak. Számára azonban ezek a szépségek üresek, tartalom nélküliek, idegenek; értelme hódol ugyan előttük, de érzelmileg nem képes azonosulni velük. S ő a szív, és nem az ész szavára hallgat: »Hazát kíván, hazáért ver szívem.«”⁸ A „hón szeretett haza sorsáról” elmélkedő, az „elégia központi részét” alkotó versszakokat bevezető, a honhoz való feltétlen hűséget deklaráló pasz-

5 BÉNYEI Miklós, *Eötvös József: Búcsú = Miért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfiig*, szerk. MEZEI Márta, KULIN Ferenc, Bp., Gondolat, 382–395, 391.

6 PORKOLÁB, *i. m.*, 340.

7 A „hazadicséret hagyományos – a territoriális bőség-topikára épülő – érvkészletének” elemeként azonosítja a Provence mezőivel a „dús kalászt hullámozó” honi teret szembeállító passzust Porkoláb Tibor. (vö. PORKOLÁB, *i. m.*, 339.)

8 Vö. BÉNYEI, *i. m.*, 387. Hasonlóan olvasta a költeménynek ezt a szakaszát Szemere Pál is: „Első versében a’ magyar völgyek’ és hegyektől vön búcsút, a’ másodikban Helvetia és a’ Provence tűnik föl képzeletében: amaz hó-takart bércei, imez dallal tölt mezőivel; ’s nem tagadja, hogy azok magasabbak, ezek talán szebbek, mint a’ zöld kalászszaal hullámozó magyar térek: de az ész’ hideg fontolgatására büszke követeléssel szólal föl a’ kedély: ’s hát aztán? Virág mit ér, mit ér a’ bércezem? Hazát kíván, hazáért ver szívem.” (SZEMERE, *i. m.*, 112.)

szusban megidézett konkrét területek kiválasztását Bényei a szöveg keletkezésének biográfiai kontextusával indokolja: „Svájc és Franciaország emlegetése nem véletlen. Mindkettő szerepelt útiprogramjában, s a bizonyára ékes színekkel ecsetelte ezek szépségeit, amikor rábeszélte az utazásra.”⁹ Bár a szövegben használt komparatív példák megválasztásában minden bizonnyal szerepet játszott, hogy azok egyben Eötvös Grand Tourjának tervezett állomásai is voltak, *Búcsú*beli funkciójuk azonban eszemélyes motívumnál többet sejtet. A locus amoenusként ábrázolt Provence, illetve az Alpok zord, „hótakart tetői” nem egyszerűen két, karakterében ugyan eltérő, ám a korban egyaránt kedvelt turisztikai desztinációt reprezentálnak. Ezt sugallja legalábbis, hogy a strófa utolsó előtti sorában („Virág mit ér, mit ér a' bércz nekem?”) aze vidékekre vissza utaló két szó (virág, bérc) hátrózott esztétikai kategóriákra vonatkozó allúzióként, így a térre alkalmazott szemléleti keret konkretizációjaként is érthető. Az *ítélőerő kritikájában* legalábbis mind a virág,¹⁰ mind a – mű egy gyakran hivatkozott passzusában kifejezetten az Alpokkal demonstrált – magashegység azon természeti jelenségek példajaként szolgál, amelyekről tiszta ízlésítélet alkotható.¹¹ A tájak karakterizációjára a *Búcsú*ban használt két fogalom, az előbbi a szabad szépség, az utóbbi a matematikailag fenséges olyan esete lévén, amelyre Kant szerint nem vonatkozhat teleológiai ítélet, egyaránt olyan minőségekre utalnak, amelyek nem előfeltételeznek „fogalmat arról, hogy a tárgynak minek kell lennie”.¹² Mindezek figyelembevételével az Eötvös-versgondolatmenetének vonatkozásában azért fontos, mivel ennek értelmében a haza fogalma a részét képező tájak tisztán esztétikai megjelenítése által megalapozhatatlan, hiszen abból per definitionem hiányzik a (morális) célszerűség az előbbi tekintetében konstitutív mozzanata: „az ítéelőerő transzcendentális esztétikájában kizárólag tiszta esztétikai ítéletekről lehet szó, következés-

9 Vö., BÉNYEI, *i. m.*, 386–387.

10 „A szépségnek két fajtája van: a szabad szépség (*pulchritudo vaga*) és a pusztán járulékos szépség (*pulchritudo adhaerens*). Az előbbi nem előfeltételez fogalmat arról, hogy a tárgynak minek kell lennie; az utóbbi viszont előfeltételez egy ilyen fogalmat és a tárgy e fogalom szerint való tökéletességét. [...] A virágok szabad természeti szépségek. Hogy egy virágnak miféle dolognak kell lennie, ezt a botanikuson kívül aligha tudja más; és ismerje bár fel a virágban a növényi ivarszerveket, ezt a természeti célt maga a botanikus sem veszi tekintetbe akkor, amikor ízlésével ítél a virágról.” (Immanuel KANT, *Az ítéelőerő kritikája*, ford. PAPP Zoltán, Bp., Osiris, 2003, 139–140.)

11 A szépségről elmondottakhoz hasonlóan Kant szerint ahhoz, „hogy a fenséges esetben az esztétikai ítélet *tiszta* lehessen – nem keveredve semmilyen teleológiai ítélettel mint észítélettel –, és hogy ennek egy, az esztétikai ítéelőerő kritikájában maradéktalanul beleillő példáját adhassuk, ehhez nem vehetjük számba sem a művészeti alkotások (pl. épületek, oszlopok stb.) fenségességét, ahol is egy emberi cél határozza meg mind a formát, mind a nagyságot, sem az olyan természeti dolgokét, amelyek fogalma már magával hordoz egy meghatározott célt (ilyenek pl. az ismert természeti rendeltetéssel bíró állatok), hanem a fenségést a nyers természetben kell felmutatnunk [...]” (KANT, *i. m.*, 165.) A magashegység a fenségesnek ilyen, a cél fogalmától mentes példája. (Vö. *uo.*, 169; 182; 190.) A fent említett, a fenséges mint esztétikai minőség felismerésének kultúrához kötöttségét az Alpokat leíró Horace-Bénédict de Saussure és a savoyai paraszt esetével demonstráló, a tájértelmezéssel foglalkozó szakirodalomban gyakran idézett szöveghelyet lásd *uo.*, 178.

12 *Uo.*, 139.

képp a szép vagy a fenséges példáiként nem szolgálhatnak olyan természeti tárgyak, amelyek előfeltételeznek egy célról való fogalmat; ekkor ugyanis a célszerűség vagy teleológiai volna, vagy olyan, amely a tárgy kiváltotta pusztá érzeteken (gyönyörön vagy fájdalomon) alapul, tehát az első esetben nem esztétikai, a másodikban pedig nem pusztá formai célszerűség lenne”.¹³ A virág és bérc, valamint a haza, pontosabban a nemcsak emocionális, de morális implikációkkal is bíró hazáért verő szív szembeállítására nem csupán a feltétlen szeretet, hanem a tisztán esztétikai kategóriák a hon fogalmi meghatározására való alkalmatlanságának deklarációjaként is felfogható a *Búcsú* gondolatmenetén belül.

A haza a második strófabeli negációk értelmében nem azonos sem a neki helyet adó terület mint földrajzi egység kvantitatív módon megadható geográfiai markereivel („Nem mint Helvetia’ hó-takart tetői, / Nem nyúlnak olly magasra bérczeid”), sem az ezek esztétikai kvalifikációjával létrehozott – az idézett példák szerint szép, illetve fenséges – tájakkal. A meghatározásból kizárt aspektusok bemutatása után a következő szakasz a hon pozitív jelentéstartalmát adja meg, az előzőhöz hasonló módszer alkalmazásával. A fogalom a négyelemű példasorból levonható konklúzió szerint a terület és az azt belakó közösség relációjában írható le. Lényegét tekintve egybeesik a rajta élő nemzet sajátos történetével, pontosabban annak értelmezésével, a csoport identitását megalapozó történeti tudat központi elemével: „Az ég egy kincset ad minden hazának / 'S a' nemzet híven őrzi birtokát; / Császárról szól a' francia fiának, / Büszkén mutatja Róma ó falát, / Hellasnak kincse egy elomló rom: / Tiéd, hazám, egy szentelt fájdalom.”¹⁴ E herderi színezetű meghatározás¹⁵ végképp kizárja az ország dicsőítésének aemulatív modelljét, hiszen ennek értelmében az egyes haza-fogalmak, tekintve, hogy lényegüket és egyben értéküket éppen semmi máshoz nem hasonlítható egyediségük jelenti, valójában összevethetetlenek. Eötvös haza- és nemzetkarakterológiai katalógusán belül a magyar példa ennek ellenére mégis atipikusnak mondható. Mert bár annak minden eleme a (közös) történelemre, illetve az azt fenntartó kollektív emlékezetre épül, ez utóbbi az egyetlen, amelyet nem a hajdani nemzeti „nagylet”, az egykori dicsőség konstituál. Sokatmondó, hogy a strófa utolsó sorának értelmező magyarázataként olvasható, ezután következő szakaszokból, mint arra Bényei Miklós felhívta a figyelmet, hiányoznak a nemzet múltbeli nagyságának bemutatására szolgáló sztereotip tematikus elemek, „a hősi, dicső tettek felsorolása”.¹⁶

13 *Uo.*, 183.

14 A fentihez hasonló interpretációt ad a költemény 3–7. strófájáról Bényei Miklós, aki szerint az előző szakaszokban földrajzi, természeti tájként ábrázolt szülőföld képével szemben itt „a haza eszmei jelenség: a nemzeti jelleg hordozója, a nemzet-fogalom egyenértékese”, vagyis Eötvös szövegének ezen a pontján „a haza és a nemzet kategóriája közé egyenlőségelet tesz”. (Vö. BÉNYEI, *i. m.*, 387–388.)

15 Herder a különböző kultúrák egyediségét hangsúlyozó történelemfilozófiájának az ennek megfelelő sajátos tájértelmezéssel való kapcsolatáról lásd DREXLER Dóra, *Táj és tájértelmezés: A táj jelentésváltozásának összehasonlító kultúrtörténeti vizsgálata Anglia, Franciaország, Németország és Magyarország példáján*, Bp., Akadémiai, 2010, 132–134.

16 Vö. BÉNYEI, *i. m.*, 389. Megjegyzendő, hogy Bényei szerint a *Búcsú*ban ez a hiátus csak tematikus jellegű, mivel ugyanakkor Eötvös jelző- és képhasználatában „stílusosan hangsúlyozódik a nemzeti nagyság”.

A „szentelt fájdalom”, a „honfibú” meghatározta nemzeti karaktert a következő versszakok gyászos hangulatú tájleírásai visszaigazolják, megerősítve ezzel a hon fogalmának harmadik strófabeli meghatározását. Az „emlékezetes (vagyis közösség jelentéssel felruházott) helyek”¹⁷ katalógusa olyan történeti tájak hálózataként mutatja be a hazát mint teret, amelyek a rajtuk végbement szomorú események memem-tóiként, a maguk fizikai valójában bizonyítják a nemzeti önértelmezés jogosságát. A politikai önállóság elvesztésének szimbólumaként értelmezhető – mint Kölcsey *Fejedelmünk, hajh...* versében¹⁸ – a kihalt rákosi mező deskripciója: „Hallgatva áll Rákosnak szent hátra, / Ah régen hallgat immár a’ magyar! / ’S az ősök’ elenyészett nyomdokára / Az esti szellő új fővényt takar; / Hallgatva áll a’ tér, szivünk szorúl, / ’S egy köny beszél hazánk’ nagyságirúl.” Buda, az egykori hatalmi központ, a temetőként láttatott ország hatalmas sírköve. („’Segy köny Budáról, mely magas tetőjén / Sötéten áll, egy bús emlékezet, / Nagy sír’ köve hazámnak temetőjén, / ’S rá írva mind, mi véle elveszett; / Régen szét dönté az idő falát, / Kövén meglátni a’ csatak’ nyomát.”) A hatodik és hetedik strófában Moháccsal, valamint Nándorfehérvárral kiegészülő lista okkal tekinthető egy olyan történelmi szekvenciára vonatkozó allúzióknak, amelyek pontos dátumhoz köthető elemei – Nándorfehérvár (1521), Mohács (1526), Buda/Rákos (1541) – a középkori Magyar Királyság bukásának jól ismert narratíváját hivatottak felidézni. A *Búcsú*t tüzetesebben vizsgáló mindhárom értelmező – ha nem is feltétlenül explicit állításként megfogalmazva – ezt a hanyatlástörténeti elbeszélést ismeri fel a versben, s ezt állítja szövegértelmezése centrumába.¹⁹ A mnemotoposzok rendezett sorának látszó helységnév-katalógus, amelyet ráadásul a közösség elszenvedte veszteségeket hangsúlyozó, dominánsan sötét tónusú tájképek illusztrálnak, valóban kézenfekvővé teszi ezt az Eötvös versében a korabeli lamentációs történelemszemléletet azonosító olvasatot, mint ahogy az annak szövegbeli funkciójára vonatkozó megállapítást is: „A *Búcsú* a klasszikus századfordulónak ahhoz a költészetéhez kapcsolódik, amely nem csupán a közösségi emlékezet toponimikus rögzítését végzi el, de a szertartásos repetícióval át is örökíti a mnemonikus helyek kánonját”.²⁰

Érdemes azonban megjegyezni, hogy a *Búcsú* a bukás történeti stációit az annak narratívájában megszokott sorrenddel éppen ellenkezőleg adja meg, mint ahogy azt is, hogy a földrajzi nevekből létrehozható egy, a bukástörténethez képest inverz, az

17 PORKOLÁB, *i. m.*, 339.

18 „Oltárunk áll s nem füstölög / Rákos szent mezején, / A szablya függ, s nem hord vitézt / Hátán a büszke mén.” – Rákos mezejének 18–19. századi költői reprezentációiról lásd KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 270–282.

19 „Sikerességét a *Búcsú* elsősorban annak köszönheti, hogy a honszeretet érzelmes (könynyes-bús) változatát szólaltatja meg rendkívül hatásos formában – illeszkedve a hazafiúi »keserveknek« abba a sorába, amelyet Kölcsey Ferenc *Rákos’ nympájához*, Bajza József *Andalgás* vagy éppen Garay János *Hazám’ búja* című költeményei példáznak. Eötvös költeményében is »szentelt fájdalom«-ként válik átélhetővé a patriotizmus, ugyancsak mnemotoposzokkal (Rákos, Buda, Mohács), illetve a Haza allegorikus *personificatiójával* kapcsolódik össze ez a szakrális magasságba emelt idea, és a hazafias *lamentatiót* itt is *consolatiós* formula (Él még a sír felett is egy remény”) ellenpontozza.” (PORKOLÁB, *i. m.*, 339.)

20 PORKOLÁB, *i. m.*, 339.

ország török uralom alóli felszabadítását leíró széria is (Buda felszabadítása: 1686; a második mohácsi csataként ismert ütközet: 1687; valamint Nándorfehérvár bárideiglenes, de a maga idejében számos verses szövegben is ünnepelt²¹ visszafoglalásának dátuma: 1789). Mindkét elbeszélés ma a magyar történelem olyan, a 18–19. században egyaránt érvényesnek tekintett közhírt modelljeit képviseli, amelyek sorosan összekapcsolódnak Mohácsnak mint az ország sorsának fordulópontját jelentő eseménynek és a korabeli kulturális emlékezet legfajszúlyosabb mnemotopozsának az értelmezésével. Míg azonban a bukástörténet elsősorban a rendi nemzettudat önértelmező narratívája, az ország helyreállításának gyakran szakrális implikációjú üdv-történeti elbeszélésének funkciója az Ausztriai-ház uralmának történeti afirmációja.²² Bár tartalmuk és céljuk tekintetében egymással homlokegyenest ellentétesnek látszanak, a korból számos szövegpélda citálható a két elbeszélési modell együttes alkalmazására.²³ Eötvös költeménye azonban nem csupán felidézi a hazai történelem értelmezésének két meghatározó korabeli modelljét, de egyúttal érvényteleníti, vagy legalábbis elbizonytalanítja azokat. A *Búcsú* történelmi helységnév-katalógusa elemeinek rendje szukcesszív sorként értelmezve megfelel ugyan a Mohács utáni magyar történelem dinasztikus szemléletének, az ehhez kapcsolódó tájértelmezés azonban határozottan különbözik ugyanennek a hagyománynak a török terjeszkedés miatt a pusztulás küszöbére került ország a Habsburgoknak köszönhető konszo-

21 Lásd pl. KULTSÁR István, *B. Laudonnak Nándorfehérvári győzedelme*, Szombathely, 1790; SZENTJÓBI SZABÓ László, *Belgrád meg-vételére*; ill. *H. Kóburg győzedelmére és Belgrád meg-vételére*; GYADÁNYI József, *Nándor Fejér Várnak megvétele*. A magyar történelem dinasztikus értelmezését reprezentáló mnemotopozsok a *Búcsú*éhoz hasonló, ám annál bővebb katalógusa olvasható Aranyosrákosi Székely Sándor *Mohácsában*. A kiséposz második énekében az Elíziumból a Kerub által előhívott honszerző „Hétmogorok” a „Sorskönyvből” megismerhetik a Magyar Királyság teljes történelmét. A szenvedésekkel terhelt história biztató lezárását a Kerub így adja elő: „A’ száz öltözetű Európa vitézei itten / Fegyverben gyakorolt seregekkel. – / Ázia mennydörgött ott, és Európa tüzet szórt / Egymás ellen, erős ostrommal, küzdve Budáért, / A kettős Koronás Sas perelt Osmani Holddal, / ’S Rettentőn győzött Zentán, ’s vér lepte Mohácson; / Kontyosok omlának nagy Pétervárad harczban, / ’S Nándor kőfalain hullottak Napkelet orvai, / ’S a’ Koronás Sasnak hódolt Pannónia, ’s Erdély, / Attól fogva remény Magyarokra mosolygani kezdett, / És boldog napokat tündöklött a’ Magyar Égre.” ([ARANYOS]RÁKOSI SZÉKELY Sándor, *Mohács*, Koszorú, Szépliteraturai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez 1828/VIII., 43.)

22 A narratíva létrehozásáról és használatának elsősorban ausztriai, német nyelvű anyagon bemutatott példáiról lásd S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2005, 159–232.

23 A kétféle elbeszélési modellt egyszerre alkalmazza a mohácsi csata értelmezésre Ignatz Aurelius Fessler: „Also endigte sich des Ungarischen Volkes blutigster, in der That rühmlichster, in seinen nächsten Folgen, schrecklichster; in den entfernten, unter Gottes Führung, glücklichster Tag bey Mohács.” (I. A. FESSLER, *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen, Ungarn’s Fall*, Leipzig, 1823, 326.) Hasonlóan jár el az esemény tanulságainak levonásakor Etédi Sós Márton is a *Magyar Gyász* végén. (Vö. ETÉDI Sós Márton, *Magyar gyász; vagy-is Második Lajos Magyar Királynak a Mohácsi mezőn történt veszedelme*, Pest, 1792, 212–213.) Etédi Sós művének kevert narratívájáról lásd még: DEBRECZENI Attila, *Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi (Egy nemzeti narratíva formálódása) = A magyar emlékezhelyek kuta-*

lidációjának tényét éppen a békét és prosperitást kifejező, az általános jólétet idillikus képekben megjelenítő térábrázolásikonvencióitól.²⁴ Buda és Rákos másképp, mint az önálló államiság elvesztésének sira tásaként nem igazán érthető megjelenítése mindenestre teljes mértékben ellentétes ennek politikai/ideológiai jelentés tartalmával. Megfordítva: a haza terének temetőként való ábrázolása jól illeszkedik a rendi bukásnarratívához, ezt viszont az egyes mnemotoposzok sorrendisége opponálja. Mint ahogy ennek tekintetében zavaró mozzanat az is, hogy az elemsornak éppen az a darabja, Mohács kap hangulatában az ország egészétől eltérő jellemzést, amely „nagy temetőként” ábrázolva rendszerint a teljesszkekvencia lényegét sűrítő narratív abbreviatúraként²⁵ használatos.

Mindez azt sejteti, hogy a szöveg célja nem pusztán a mnemotoposzok és a belőlük létrehozható jól ismert elbeszélések reiterációja. Már csak azért sem, mert Eötvös versében a katalógus elemeinek kapcsolata valójában nem időbeli. A településnevek sorozatának a magyar történelem egyes eseménysorainak elbeszéléseivel való szerkezeti azonossága csak látszólagos. Szövegbeli elhelyezésüket nem kronológiai egymásutániságuk, hanem térbeli pozíciójuk határozza meg: Eötvös egyszerűen a Duna

tásának elméleti és módszertani alapjai, szerk. S. VARGA Pál, SZÁRAZ Orsolya, TAKÁCS Miklós, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 223.

24 A Habsburg-ház magyarországi regnálását legkésőbb Mária Terézia uralkodásának időszakától mint „Saturnusnak megtért idejét, az Aranykort” (VASS László, *Öröm vers, a' Királyi Magyar Fő Oskola' budai beiktatása' ötvenedik esztendejére*, Pest, 1830, 7.) ünneplő versek az országot – olykor a Habsburg címer egyik feliratának (Sub umbra alarum tuarum) parafrázisát felhasználva – a béke és jólét idillikus tereként mutatják be: „Nyugszik régtől Hazánk két szárnyai alatt, / Mellyet szánkba teszünk, édes minden falat, / Pálma fa árnyékba, Úr, Pór, Paraszt mulat, / Kerített békesség körülöttök falat.” (GVADÁNYI József, *A' mostan folyó ország gyűlésnek satyrico criticé való leírása*, Lipcse, 1791, 37; ugyanennek a képnek a variációit lásd még: ETÉDI SÓS Márton, *Scythia királ, vagy-is Záton hertzegnek különbb különbféle változásokon forgott története*, Buda, [1796], 107–108; ETÉDI SÓS Márton: *Magyar Gyász...*, i. m. 212–213; [PÁZMÁNDI] HORVÁT András [Endre], *Zirtz' emlékezete*, Buda, 1814, 26–27.) Az Ausztriai-ház örökös királyságával, illetve a török ennek köszönhető kiűzésével beköszöntő országos prosperitás képeinek regionális alkalmazása is gyakori a 19. század első felében. Szép Ferenc Eötvös *Búcsújával* egyazon évben megjelent *Bács Vármegye év-századai* című hexameteres munkája hosszadalmas leírással érzékelteti a terület képében I. Lipót trónra lépését és a zentai csatát követően beállt változásokat: „Zentánál meg szűnt a' fél hold büszke hatalma. / Bács Megye! meg szűntek vést hordó Napjaid ottan. / Nem tapodá többé ellenség bújja meződet / [...] Pusztult telkeidet munkásnép szállta meg, és a' / Harczos Apák vérétől dús ugaridnak / Hantjait áldással fizető szép térre cserélte. / Ott hol borzasztó vadonok sűrűjébe tanyázó / Farkasok és Medvék ordító hangja ijeszté / Gyapjas nyája nyomán bátran lépdelni az embert: / Most bú 's gond nélkül fütyürészve terelgeti göből / Ökreit a jámbor pásztor; Teli keblű reménnyel / Szórja az élet adó magvat szántása göröngyén / Munkás földművelő, 's édes dallolással aratja / 'S hordja csűrűbe vígan hasznos munkája gyümölcsét. / Ott hol rémítő pusztáknak rengetegében / A' félénk vándor sükertelen jára, kifáradt / Tagjainak nyugvó szállást föl lelni serényen: / Most hű polgárok kényelmes lakjai állnak. / Így kelt a' sívtag homokos puszták kebeléből / A' haza hű fiait nemző nagy hírű Szabadka, / Így Baja, Újvidék, és a' Megye székhelye Zombor: / Új század támadt, boldogság százada” (SZÉP Ferenc, *Bács Vármegye év-századai*, Újvidék, 1837, 29–30.)

25 Mohács narratív abbreviatúraként való használatáról lásd TAKÁCS József, *A nemzet: költői utópia: A „nagyság” fogalma Kölcsey Mohácsában* = T. J. *A megfelelő ötvözet*, Bp., Osiris, 2014, 151–164, 151–152.

folyásának irányát követve adja meg ezeket. Metonimikus relációjuk nem időbeli jellege a mnemotoposzok versbeli sorozatát tulajdonképpen függetleníti a történelmi múlt elbeszélésének politikai jelentésekkel terhelt reprezentációs modelljeitől, egy tapasztalati tényként hozzáférhető vagy akár vita tárgyatlan tudományos faktumnak is tekinthető geográfiai evidenciát állítva ezek helyébe.

Ez utóbbi, a Dunára mint a mnemotoposzok *Búcsú*-beli sorozatának a magyar történelem kurrens elbeszéléseitől független, a földrajzi tér tapasztalatában hozzáférhető, s ilyen értelemben ideológiamentes összekapcsolójára vonatkozó fenti állítás igazolhatóságát persze erősen kétségessé teszi, hogy a „honkönyyeként” megjelenő nagy folyó a szöveg képi síkjának legmarkánsabb eleme is egyben.²⁶ A Duna ebben a minőségében kétségkívül olyan „sorsszimbólum”-ként interpretálható, amely „a nemzeti történelem folyamatosságának jelképe is: összeköti a partjai mentén zajló eseményeket, a múltat, jelent és jövőt”,²⁷ mégpedig – érzelmi modalitásából következően – annak határozottan lamentációs karakterű reprezentációját adva. Ezt az értelmezést az előző versszakok példasorát a hetedik strófában összegző konklúzióval maga a szöveg is egyértelműsíteni látszik: „’S nem veszhet el [t. i. a fájdalom], míg az ezüst Dunának / Nagy tükörén egy honfiszem pihen, / ’S magyar lakik a’ parton, ’s a hazának / Csak egy romlatlan gyermeke leszen”. Az itt megfogalmazott, a „szent fájdalom” fennmaradását – s ezzel a folyó a honkönyyeként való szemléletét – a nemzet létének időbeli végpontjához kötő kijelentés kétségkívül megváltoztathatatlannak állítja a közösség és az általa lakott tér mint haza közti relációt. Ugyanakkor – mint arra Porkoláb Tibor figyelmeztet – ezt olyan közhelyszerű és hatásos retorikai formulával affirmálja, „amelyben a *perennitas* – a korabeli lírai köznyelv konvencióinak megfelelően – a *posteritas*, azaz az (emlékező) utókor fogalmával helyettesítődik”.²⁸ Ez pedig, miközben megerősíti a nemzet és haza egy lényegűségét, a kapcsolat fennmaradását „feltételes öröklét”-ként²⁹ határozza meg. A kijelentés ezért azt is implikálja, hogy a haza a nemzeti történelem lamentációs elbeszélése által meghatározott szemlélete, a tér gyászos képe nem a geográfiai entitás sajátossága, szubsztanciális tulajdonsága, csupán egy közösségi konstrukcióként létrejött, s arra alkalmazott tájértelmezés eredménye.³⁰ A földrajzi tér és a tájértelmezés közti kapcsolat elbizonytalanításának szándékát sejteti az is, hogy a hetedik strófa zárlatában a Duna metaforaként való

26 Szemere Pál elemzésében ezt mint Eötvös eredeti költői invenciójának bizonyítékát emelte ki: „Ki gondolná, hogy e’ beszédes köny az, melly Eötvös’ képzelete’ teremtőiségét leginkább igazolja? ’s ki nem hiszi, midőn e’ köny nem egyéb, mint a’ Duna? colossalis, ’s tehát méltó kép, egy hazának, egy szentelt nagy fájdalmu hazának, könyéhez.” SZEMERE, *i. m.*, 113.

27 Vö. BÉNYEI, *i. m.*, 390. Béneyei értelmezését ebben a tekintetben Porkoláb Tibor is megerősíti. Érvelése szerint Eötvös a versben elősorolt mnemotoposzokhoz a „lamentációs patriotizmus” hagyományában konvencionálisan társuló könny-motívumot formálja nagyhatású trópuszá. Bár Béneyeitől eltérően nem tartja minden előzmény nélkülinek a képet, eredetiségét abban véli megragadhatónak, hogy Batsányi Szentjóni Szabó Lászlóhoz szóló *Hazaifüi aggódásának* lehetséges pretextusként idézett passzusával („népünk vesztét panaszolva kesergvén, / A Duna szöke vizébe szakad fájdalmaid árja”) szemben a *Búcsú* „a személyes jelenetézést közösségi jelképformálásba fordítja át”. (PORKOLÁB, *i. m.*, 340.)

28 PORKOLÁB, *i. m.*, 340.

29 Uo.

30 A tájés tájértelmezés problémája elméleti és történelmi aspektusainak részletes kifejtését lásd Alain ROGER, *Court traité du paysage*, Paris, Gallimard, 1997.

végző azonosítása nem állításként, hanem – a szöveg helyi kérdő modalitása miatt – valójában maga is csupán feltételezésként fogalmazódik meg: „Buda-, Mohács-, Nándornál elfutó, / Tán honom’ könnye vagy te, nagy folyó?”³¹

Abban a tekintetben, hogy Eötvös célja a *Búcsú*-ban egyszerűen a lamentációs műltszemlélet személyes, konfesszionális hangvételű megszólaltatása lenne, a szöveg térkezelése további kételyeket ébreszt. Az ugyanis két esetben határozottan opponálni látszik az ennek megfelelő tájértelmezést. Az első versszak a költemény végén megismételt záró sorpárjában a lírai éna jövőre vonatkozó kívánságként a „szentfájdalom” uralta hazaitérnek ellentmondó, idillikus tájvizióját vázolja föl: „Ha visszatérek boldogulva, hon, / Hadd lássam népemet virá nyidon!” Bényei Miklós ezt Kölcsey (*Huszt*) és Vörösmarty (*Szózat*) cselekvésre, „aktív” hazafiságra buzdító szövegeivel szemben a *Búcsú* szemlélődő, „passzív hazafiságot” képviselő karakteréből fakadó „érzelmes optimizmus” megnyilvánulásának tekintette.³² „Mindjárta költeménye elején megjelenik, majd a végén újra feltűnik egy másik, a jövőbe vetített haza-kép: a hon»viránya in«boldoguló néplátomása. Ez a látomás ábrándkép csupán, talán azért olyan elvont, kimunkálatlan, szinte csak jelzésszerűen felvázolt.”³³ Ha így is van, s Eötvös csupán a haza sorsa felettilamentáció vigasztaló feloldásának konvencionális sémáját követve fogalmazta meg a jobb jövő reményére vonatkozó passzust, maga az ismétléssel megerősített kívánság *tartalma* határozottan ellentmond Magyarország mintha a harmadik versszakban meghatározott, sa következő strófáktájábrázolásával hitelesített definíciójának. A hon viránya in boldoguló nép képében megjelenített várokozásnak jövőbeli beteljesedése ugyanis egyet jelent az ön- és tájértelmezést is domináló fájdalomtól való megszabadulással, a nemzet és haza közös „kincsének” elvesztésével.³⁴

Hasonlóan idilli, vagy legalábbis az ország egészét jellemző temetőkeri tájtól elütő, nem pusztán gyászos múltbeli eseményeket idéző, életteli vidék nem csupán vízióként, honfiúi vágyak projekciójaként, hanem a versben leírt, jelenbeli haza terében is felbukkan, mégpedig a *Búcsú*-nak tulajdonított lamentációs történelemszemlélet tradicionális térrepresentációs modellje szerint a legváratlanabb helyen, Mohácson. („S még áll Mohács, még áll! magasbra nőnek / Az új barázdán ’s régi hősökön

31 A szöveg kapcsán eddig született értelmezések nem tulajdonítottak jelentőséget a modalitás kérdésének, s mint az a magyarázatokból kitűnik, evidenciaként kezelték a Dunának a hon könnyével való versbeli azonosíthatóságát. Szemere Pál nem csupán predikativnak tekintette, hanem még szorosabbra fűzve a nemzet és haza kapcsolatát – ha feltételes módban is – a folyó önleírásaként magyarázta a szóban forgó locust: „mintha a’ Duna mondaná: én, ki Buda, Mohács és Nándor alatt futok el; Magyarhon’ könye vagyok, én, nagy és örök és kiapadhatatlan”. SZEMERE, *i. m.*, 114.

32 Vö. BÉNYEI, *i. m.*, 391.

33 *Uo.* 388.

34 A szöveg egészének gondolatmenete felől olvasva hasonló problémával szembesít a *Búcsú* nyolcadik strófája is. („S oh én szeretlek néma bánatodban / Hazám, szeretlek könnyeid között, / Égön szeretlek özvegy fátyolodban, / Nehéz keserved mellybe öltözött; / Bájolón mosolygsz, mert bár sorsod kemény, / Él még a’ sír felett is egy remény.”) A szakasz versbeli funkciója Bényei Miklós szerint a „könyes-bánatos, passzív hazaszeretet személyes valomásban való rögzítése”. (BÉNYEI, *i. m.*, 392.) Porkoláb Tibor a lamentatiót követő consolatió

/ Kalászai, erőt ad a' mezőnek, / Bár rég lefolyt, a' férfitér-özön. / Nincs kő határán, nincsen kúnhalom, / De áll a' tér 's nem vész a' fájdalom.") Bár Mohács mnemotoposzok sorába illeszkedő ábrázolása kétségkívül „a vérrel áztott, dúsan termő föld képzetét hívja elő, mint például Bajza *Andalgásában* vagy éppen Vörösmarty *Mohácsában*”, a *Búcsú* ez előbbi költeményektől mégsem csupán abban tér el, hogy benne az „[e] mnemotoposzok által felkínált – és oly' könnyen aktualizálható – erkölcsi tanulságok felmutatása” elmarad.³⁵ Legalább ilyen fontos, sa hasonló szövegeket jellemző „intő-feddő-serkentődidaxis”³⁶ konvencionális formuláinak hiányára is magyarázatul szolgáló differencia jellemzi Eötvös költeményét a térkezelés tekintetében is.

A 'Mohács' szó a 19. században is kétféle, egymástól lényegében független jelentésben használatos; földrajzi névként Baranya vármegye egyik mezővárosát jelöli, narratív abbreviatúráként viszont az ország története szempontjából meghatározó jelentőségű 16. századi ütközetre, illetve annak az okokat és következményeket is magában foglaló, értelmező elbeszélésére utal. E kétféle referenciához a tér reprezentációjának egymástól karakterükben és funkciójukat tekintve alapvetően eltérő modelljei kapcsolódnak a korszakban. A költői hagyományban domináns, elsősorban a emlékezhelyszimbolikustartalmának érzékletes kifejezésére szolgáló „nagy temető” antonomáziá alapuló gyászos hangulatú imaginárius tájaktól homlokegyenest különböző vidékként jelenik meg Mohács és a csata helyszínéül szolgáló határvalóság képe a 18–19. századi geográfiai szakmunkákban, ország- és vármegyeleírásokban. Ez utóbbiak a tér recens tapasztalatára épülő deskripcióiban a mezőváros és határa a legéltelibb látványt nyújtja az olvasó számára. Fényes Elek 1841-ben megjelent statisztikájának közönsége mint az ország egyik legszebb vármegyéjének („[Baranya] egy nagy angolkertet képez: nem hibáznak semmit, ha azt állítjuk: Hogy Baranya vármegye hazánk legszebb 's legáldottabb vármegyéi közt ha az elsőséget magának nem is veszi, ezekkel méltán mérkőzhetik”)³⁷ gazdasági tekintetben leg sikeresebb települését ismerhette meg a kis mezővárost; „[Baranya] [l]egelső kereskedőhelye Mohács, hol esztendő át több száz hajó rakodik-meg vagy köt ki”, országos vásárai pedig népesek, 's a' sertésre nézve első a' megyében”.³⁸ A kereskedelemnek kedvező fekvése mellett a terület termékenysége is figyelemre méltó: „Határa nagy 's mindennel megáldott; szántóföldjei jó búzát, alacsony dombokon lévő szőlőskertjei meglehetősen bort teremnek; a' róla nevezett nagy Duna szigetjében [...] sok rétje-legelője és erdeje van: halászata nem megvetendő, kereskedik borral, fával, gabonával, marhával, sertéssel, lóval, kőszénnel, gyapjúval, gubaccsal, 's tb., 's évenként közel 300 hajó rakodik itt meg nyerstermékekkel.”³⁹ A terület fertilitásának és a település gazkőzhelyének példajaként ismerte fel ugyanezt. (Vö. PORKOLÁB, *i. m.*, 339.) A lehető legkonvencionálisabb módon, az özvegyként perszonalizált hazához szóló személyes vallomás konklúziója azonban, ahogy a térábrázolás esetében, úgy itt is a gyász megszűnésére utal.

35 Vö. PORKOLÁB, *i. m.*, 339.

36 *Uo.*

37 FÉNYES Elek, *Magyar Országának, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben*, második kiadás, I. kötet, Pest, 1841, 1–2.

38 FÉNYES, *i. m.*, 9.

39 FÉNYES, *i. m.*, 43. A terület történeti jelentőségének bemutatása természetesen Fényes műveiben sem marad el. Megjegyzendő, hogy az előző évtizedek országleírásainak Mohács-

dasági prosperitásának ábrázolása, vagy az erre való utalás nem idegen ugyan a téma költői reprezentációs hagyományától sem, a vidék valós karakterének bemutatása azonban itt rendszerint alárendelődik az emlékezhely szimbolikus jelentésének és az ennek megfelelő tájértelmezésnek. Így van ez az *Andalgás* és Vörösmarty két epigrammája esetében is.

Bajza versének Mohács-értelmezésében meghatározó szerep jut a táj ábrázolásának, amit azonban a költemény megjelenít, az nem a földrajzi tér idiografikus képe, jóval inkább, a mnemotoposz tartalmi elemeinek átfogó katalógusát közvetítő allegorikus vízió. Az alcímében (*Aug. 29. 1826.*) a csata háromezredik évfordulójáról való megemlékezés szándékára utaló költemény gondolatmenete és szerkezeti felépítése tekintetében is a helyszínen ekkorra már közel egy évtizede rendszeresen elhangzó ünnepi beszédek⁴⁰ idézi; a szöveg célja pedig nem más, mint a komemoráció helyes, az emlékező közösség számára hasznos módjának meghatározása. Az első strófa a konkrét téma általános bevezetőjeként, tényként rögzíti a történelmi traumának a zokotelszenvedők közösségemlékezetéből való kitörölhetetlenségét. A nemzet géniuszának a múltbeli veszteségek miatti gyászt és a jövőt illető reménykedést egyaránt reprezentáló allegorikus figurája („Földkoszorút, / Tehonni Genius, / Gyászlep takarja, / De arcodon / Csendes hajnal derül, / És kéjlobogva / Felleng tekintet / Egyszép jövőndő / Fényárja in”) sikertelenül kísérli meg a komor emlékek elrejtését: „Leszállsz feledés / Éjjebe rejtteni / A messze századok / Bús képeit: / Ám visszalengnek ők, / Miként az éjfél / Sírllekei.” E bevezetés után a mohácsi sík mint a kollektív emlékezet legborzasztóbb rémképe tűnik fel a következő strófa leírásában: „Mohács, Mohács! / Honvér-szentelte sík! / Feltűnsz te néma búsan, / És

ra vonatkozó, Fényesenél jóval csekélyebb terjedelmű leírásaiban más településektől eltérően általában a mnemotoposz bemutatása a domináns elem. Vályi András és Magda Pál szócikkének legalábbis több mint a fele történelmi vonatkozású. (Vö. VÁLYI András, *Magyar Országnak leírása*, Második kötet, Buda, 1799, 627; ill. MAGDA Pál, *Magyar Országnak és a' határ őrző katonaság vidékinek leg újabb statistikai és geographiai leírása*, Pest, 1819, 285.) A terület aktuális képe azonban ezekben a munkákban is a gazdasági prosperitás kétségtelen jeleivel szembeesíti az olvasókat: Mohács „[h]atárja jó termékenységu, vagyonyjai különbfélék, eladásra meglehető módgyok van”. (VÁLYI, *i. m.*, 627.)

40 Az ünnepi beszédek gondolatmenetének logikai struktúrája (a jelen és múlt kapcsolatról szóló általános bevezető, az esemény érzelmileg hatásos leírása, tanulságok levonása) hasonló az *Andalgás*éhoz. Bár a versnél később született, világos szerkesztettsége okán erre a legszemléletesebb példával Kövér János orációja szolgál. A vörösmartyi beszédnek bevezetőjében Aranyszájú Szent Jánost citálva („Ha a' kínos idők elmúltak, azok emlékezte ne muljék el, azaz: hogy ezután szófogadóbbak, hódolóbbak legyenek, mert másképp' megint rajtuk esnek az előbbi kínzások. Mi is tehát a' régi nyomoruságot adjuk elő sajnós tanításokkal.”) abban jelölte meg a Király József által alapított „gyászünnep” célját, hogy „a' régi keservek ezután hathatósabban tanítsanak”. Ezt a célt szem előtt tartva a maga szónoklatát a katasztrófális esemény és előzményei érzékletes és igencsak hosszadalmas bemutatására, és az ebből a jelen számára hasznosítható tanulságokat összefoglaló szakaszokra építi: „Három részre lesz tehát mai beszédünk osztva. Előadjuk: 1. Hazánknak a' mohácsi veszedelem' idején állapotját. 2. Magát a' mohácsi veszedelmet. 3. Ebből egykét tanuságot.” (KÖVÉR János, *Mohács' véres mezején ama szerencsétlen ütközetnek forduló napján, mint néhai Király József pécsi püspöktől alapított nemzeti gyászünnepén Aug. 29-én 1837. tartott egyházi beszéd. Mondotta Kövér János a' veszprémi megyében vörösmartyi plébános = PAP Ignác, Ékesszólástan, Veszprém, 1847, 187–188.)*

szétomolva / Elpusztúlt tériden / Királyi trónus / Nagy romjai; / És szétomolva / Bezöldült hant alatt / A messze kornak / Nagy ősei.” Ez a kísérteties tájkép azonban nem pusztán a katasztrofális vereségről való megemlékezésnek megfelelő érzelmek felkeltésére szolgál. Kétségtelenül erős emocionális hatása mellett a deskripció olyan Mohács-inventárium, amely a történelmi esemény a korban fontos(al)témáinak, értelmezési aspektusainak csaknem hiánytalan katalógusát nyújtja. Mint allegorikus táj, Mohács egyszerre jelenik meg a hazafiúi áldozat örök példajaként, szakrális térként, a pusztulás óriási mértékét kifejező nagy temetőként, illetve az önálló királyság bukásának (és a nemzeti függetlenség elvesztésének) helyszínéül. De felfedezhető a leírásban az emlékhely jeltelenségére utaló allúzióként („És szétomolva / Bezöldült hant alatt / A messze kornak / Nagy ősei”) a saját múltjával szemben közömbös közösségnek szóló, a Mohács-hagyományban szintén gyakori szemrehányás is. A strófában tetten érhető, a téma teljes értelmezési és reprezentációs spektrumának lefedésére irányuló törekvés, illetve a kommemoráció lehetséges tartalmi elemeinek térbeliprojekciója Bajza allegorikus Mohács-deszkripcióját a retorika ajánlotta mnemotechnikai módszer szerint, a pontos és hiánytalan emlékezetbe vésés elősegítésére létrehozott, a felidézendő szöveg egyes tartalmi elemeit helyettesítő képekkel feltöltött elképzelt helyszínekhez teszi hasonlónak.⁴¹ A három logikai egységre tagolt gondolatmenet konklúziójaként a térleírás felkínálta katalógusból válogatva a záró strófa az erkölcsi példa fenntartásának a pusztalamentáción túlmutató mozzanatait jelöli meg a kommemoráció legfontosabb feladatául. Az *Andalgás* szövege alapján a csata nyomait eltüntető, az emlékezést akadályozó földrajzi térrel szemben („Oh szentek, oh dicsők! / Honföreteknek / Véraldozatjai, / Az ősz idők szele: / Szétlengeté / Szent sírokat porát”) Mohács mint történelmi esemény vigasztaló és buzdító értelmezésének közvetítése a költészet feladata: „De a nemes / Utókor ajkán / Dalkél fölöttetek, / Dal, mely szelíden, / Hevülve kéjre, / Hevülve lángra, / Kijegyzi a tett / Magasbecsét”. A versárlata felvillantja ugyan a virágzó háttér jelenbeli képét, de csupán egy pillanatra, hogy nyomban átadja a helyet a táj értelmezését a mnemotoposz politikai/erkölcsi jelentését rögzítő Spárta-hasonlatnak: „S gyászoló kebelben / Mély fájdalommal, / De büszke érzelem / Fellengte közt / A szép Emlékezet / Borong a csendes / Virány felett, / Mint Spárta hamvain / A régi nagyság / Hős nimbusa.”⁴² Az *Andalgás*-ban a csata valamikori helyszíne a maga fizikai valójában mint történelmi emlékhely üres, a kommemoráció céljaira hasznosíthatatlan térként jelenik meg. Mohács mint a kollektív emlékezet tárgyának jelentése és jelentősége nem a földrajz-

41 A Szimónidészre visszavezetett technika alkalmazásához Quintilianus magyarázata szerint „valós vagy kitalált helyszínekre van szükség, ezenkívül képekre vagy ábrázolásokra, amelyeket természetesen magunknak kell kitalálnunk. Képnek azt nevezem, aminek segítségével megjegyezzük amit meg kell tanulni, oly módon, hogy – Cicerót idézve – a helyszíneket viaszként, a képmásokat pedig betűként használjuk.” (Marcus Fabius QUINTILIANUS, *Szónoklattan* (11, 2, 21), ford. TORDAI ÉVA, Pozsony, Kalligram, 2009, 730.)

42 A toposz lehetséges jelentésaspektusai közül a vers témája miatt Bajza Spárta-hasonlata leginkább a honvédő háborúban tanúsított hazafiúi helytállásra és a katonai erényekre való utalásként érthető. (A toposz korabeli használati módjairól lásd NAGY Ágoston, „Rómát, Athénát, Spártát álmodtam...”: *Spárta toposza a 18–19. század fordulójának magyar politikai*

zi terület idiografikus képében, hanem az ennek helyébe állított, az emlékezhely szimbolikus jelentésmezejének teljes lefedésére alkalmas imaginárius tájban válik csak hozzáférhetővé.

Bajza *Andalgásához* viszonyítva Vörösmarty két epigrammája a tér reprezentációja tekintetében közelebb áll a *Búcsú* Mohács-ábrázolásához. Közülük az első „Mohácsföld” monologikus önjellemzése. Az ethopoeia a 16. századi esemény és a helyszín mint történeti táj reprezentációjában már jó ideje közhelynek számitó „nagy temető” képre utaló („Sír vagyok, elhullott magyaroknak sírja, Mohácsföld,”) expozícióval indul. A költemény konklúziója („Kart és férfikebelt vive itt a harcba magyar nép; / Sors erejű számmal győze az ozman erő”) pedig az *Andalgás* a kommemoráció funkcióját a hős elődök önfeláldozásában megmutatkozó erkölcsi példának fenn tartásában meghatározó utolsó strófáját idézi. Annál is inkább, mivel Vörösmarty Mohácsnak a vereséget a szembenálló seregek számbeli különbségére visszavezető magyarázata a Bajza versét záró Spárta-hasonlatban is potenciálisan benne rejlő, a thermopülei csatára mint a reménytelen helyzetben végsőkig kitartó hazafiúi helyt állás egyik legismertebb történeti példájára vonatkozó allúzióként is olvasható.⁴³ A Mohács-hagyomány konvencionális motívumait felsorakoztató szöveg egyetlen szokatlan mozzanata az epigramma második disztichonjában a „Mohácsföld” által ön maga mint emlékezhely tekintetében a megszólított honfinak tulajdonított, a távolmaradás indokaként azonosított érzelmi attitűd: „De ne pirulj, oh honfi, azért eljöni sikomra / Had-gázolta határt látni s az árva Cselét”. A történelmi eseménnyel, illetve az emlékezhellyel kapcsolatban érzett szégyen vagy zavar, a mire Vörösmarty a megfelelő testi szimptomán keresztül utal, kétféleképpen is értelmezhető a szövegben. A klauzula felől olvasva a honfi pirulásának lehetséges oka a közösség önnön balsorsának előidézésében játszott negatív szerepe, a Mohácssal mint morális és történelmi exemplummal gyakorta asszociált diszkordia és elfajulás mozzanata. Mindenesetre erre utal az a gesztus, ahogy a tér az ütközet tanújaként az epigrammát záró periódusban leválasztva az eseményt annak a negatív példákban bővelkedő, erkölcsileg elítélhető előzményeiről, ön maga mint emlékezhely megtisztítását telvégi: a csatater kizárólag a hősök tiszta önfeláldozásának az emlékét őrzi.

A honfi pirulásának van azonban egy másik lehetséges magyarázata is, a amit a második epigramma tesz egészen egyértelművé. Párdarabjához hasonlóan ez az utas és a táj dialógusára épülő költemény sem tűnik különösebben invenciózusnak, hiszen az alapját képező szituáció, a nemzeti múlt jelentős eseményeihez vagy kiemelke-

irodalmában = „*Politica philosophiai okoskodás*”: *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, MIRU György, VELKEY Ferenc, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2013, 193–208; a plutarchizmus spártai ágáról Berzsenyi Dániel költészete kapcsán lásd CSETRI Lajos, *Nem sokaság, hanem lélek: Berzsenyi-tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 63–64.

43 A seregek számbeli különbségének hangsúlyozása magában a Mohács-hagyományban persze olyan közhely, amely nem igényli a történeti példákkal való megerősítést, s önállóan is gyakran felbukkan a téma irodalmi reprezentációiban, így például Kisfaludy Károly elégiájában is: „Ámde hol olyan erős, kit meg nem dönt sok ezer kar?” KISFALUDY Károly, *Mohács* = K. K. *Összes költeményei*, Bp., Arcanum, 1998.

dő alakjaihoz kapcsolódó helyszíneken felbukkanó vándor figurája a történeti tájak reprezentációjának egyik legközhelyesebb motívuma. Vörösmarty költői eredetisége csupán egyetlen mozzanat megváltoztatásában rejlik, amely azonban fontos eltérést jelent a tradicionális ábrázolásmódhoz képest. Az utas a történelmi jelentéssel bíró vidékek költői reprezentációjának hagyományában nem pusztán a staffázsfigura, hanem – még azokban az esetekben is, amikor nem azonos a szöveg beszélőjével – a teret tájként konstituáló nézőpont képviselője. Az egyes területek felkeresése rendszerint a hozzájuk kapcsolódó történelmi esemény tudatában, határozott szándékkal történik, vagyis kegyeleti, kommemorációs aktusként értelmezhető. Így van ez Mohács esetében is: az ide érkező utas világos elvárásokkal közelít a vidékhez; a hajdan dicső nemzetbukásának nyomait keresi, a „nagytemetőt” akarja látni. Ennek az elvárásnak azonban a 18–19. századi Mohács – ahogy a Bajza verséből is kiderül – nem igazán képes megfelelni: a múltira emlékeztető tárgyi rekvizitumok, emlékmű, vagy a földrajzi tér az esemény elbeszéléséhez köthető jól azonosítható elemeinek hiányában⁴⁴ a mohácsi mező a maga valós képében nem jeleníthető meg történeti tájként. Ami a területen látható, az a virágzó vidék országleírásokból ismert, a hajdani esemény felidézésére látszólag teljesen alkalmatlan képe. Vörösmarty éppen erre, az emlékezhely tradicionális jelentése és annak közhelyszerű képi megjelenítése (a nagy temető), valamint a vidék valós karaktere közt fennálló feszültségre építi második Mohács-epigrammájának csattanóját. Az ő utasa úgy érkezik Mohácsra, hogy mit sem tud annak emlékezhely voltáról, így a tér érzékelését esetében nem befolyásolja az arról a kulturális emlékezetben élő kép. Ezért – a téma költői szöveg-hagyományában egyedülként – pusztán a szemei előtt megjelenő földrajzi teret látja: „Melly föld ez, mi virágzó tér az öreg Duna partján, / Melyen sárga kalász rengedez és buja fű?” A valós vidék percepcióján alapuló kérdés és a földtől érkező, az emlékezhely konvencionális jelentését rögzítő válasz („Hír temetője Mohács, s a magyar átka nevem.”) mint indukció és klauzula a zárt működhöz csattanóként, hogy a Mohács szó kétféle – földrajzi névként és narratív abbreviatúraként való – használatainak, s ezáltal a tér mint táj kétféle érzékelésének radikális ellentmondását tudatosítja. A kétféle referencia feszültségére építő költői invenció ellenére Vörösmarty epigrammája nem jelenti a tradicionális Mohács-kép szubverzióját, inkább annak megerősítését adja. Az arculatát megváltoztató természeti folyamatok és emberi tevékenység miatt történeti tájként az utas számára immáron felismerhetetlenné vált virágzó vidék leírása a felejtés metaforájaként olvasható.⁴⁵ A tér karakterének lényegét, a táj valódi jelentését mindkét epigrammában a perszifikált vidék, a honfitpirulásra készítő

44 Solymossy Sándor az 1926-os *Mohácsi emlékkönyv*ben megjelent tanulmányában részben a terület ez utóbbi értelemben is „jeltelen” voltának tulajdonítja a csata népi emlékezetének hiányát. (Vö. SOLYMOSY Sándor, *Mohácsi emléke a néphagyományban = Mohácsi emlékkönyv*, szerk. LUKINICH Imre, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926, 338–339.)

45 Mohács idiografikus képének efféle költői használatára Garay János a következő évtizedben írt epigrammája (*Mohács*) a legjobb példa: „Visz habot a Duna, viz siető hullámot, elomlót / Szüntelen és mégis szüntelen itt maradót. / Lebke hajók uszkálnak alá föl, s lebke hajókon / A nyers kormányzó nyers evezőkre riad, / Míg az alatt partján munkába fáradoz, izzad, / A napszámot üző, a sokadalmas ipar; / Csak maga bús az utas, betekint a hajdan ölébe, / És a büszke papot látja, s a nemzeti sírt.” (GARAY János’ *Versei*, Pest, 1843, 129.)

szemrehányásként érthető vallomása fogalmazza meg: Mohács, a feledékeny utókor a teret deszakralizáló tevékenysége ellenére továbbra is nagy temető.

Eötvös a *Búcsú* hatodik strófájában ugyan a Mohács-hagyomány hasonló elemeiből építkezik, mint Vörösmarty a maga költeményeiben, tájértelmezése mégis jelentősen különbözik ez utóbbiakétól. Az 1836-os költemény mnemotoposza inak sorában Mohács az egyetlen, amelynek deskripciója nem áll a múlt nyomasztó emlékének hegemon uralma alatt. Noha a leírás Vörösmarty „Mohácsföld”-jének önjellemzéséhez („Sír vagyok, elhullott magyaroknak sírja, Mohácsföld, / Mely vérből nevelek gyász telekimre mezőt”) hasonlóan jeleníti meg a tér történetiségét („magasbra nőnek / Az új barázdán ’s régi hősökön / Kalászai, erőt ad a’ mezőnek, / Bár rég lefolyt, a’ férfitér-özön”), mégsem tekinthető a téma történetében többször felbukkanó invenció pusztá variációjának. Eötvös térábrázolása nem kontraprezentikus,⁴⁶ a határ fertilitása nem az emlékezés hiányának képi kifejezése, hanem éppen a múlt és jelen szoros, kauzális kapcsolatának hangsúlyozását szolgálja. Bényei Miklós fontos megfigyelése, hogy Eötvös költeményében összesen hat alkalommal – kétszer Rákos, egyszer Buda, háromszor Mohács kapcsán – használja az ’áll’ igét. Az elemző magyarázata szerint a Kisfaludy-allúzióknak („Él magyar, áll Buda még!”) tekinthető motívum – a pretextusbeli funkciójának megfelelően – „a versben nemcsak a mozdulatlanság kifejezője, hanem az állandóság, az életé, a létezésé is”.⁴⁷ Az észrevétel kiegészíthető azzal, hogy az eredeti helyén kifejezetten az egykori hatalmi centrumra vonatkozott, a fennmaradás tényét konstátáló, s ezen keresztül a jövővel kapcsolatos reménykedést kifejező („Uj nap fényle reánk annyi veszélyek után, / Él magyar, áll Buda még! a mult csak példa legyen most, / S égve honért bizton nézzen előre szemünk”) locusra utaló allúzióknak a bukás-narratíva központi eleméhez való, háromszori ismétléssel hangsúlyozott hozzákapcsolása, a zon túl, hogy szokatlán gesztus a Mohácsról való beszéd hagyományában, módosítja a tér mint emlékezhely értelmezését. A reminiscencia transzponálásával az már nem a pusztulás végletességét kifejező „nagy temető” tradicionális szimbolikus jelentését hordozza, hanem éppen a katasztrófa túlélését hangsúlyozza. A táj vitalitása mint a történelmi esemény természetes (biológiai) következménye, s – Vörösmarty értelmezésétől eltérően – nem mint az annak emlékét elfedő, a teret deszakralizáló hétköznapi tevékenység eredménye jelenik meg a *Búcsú*ban.

Eötvös Mohács-leírásában, a strófa zárlataként felbukkan ugyan a tér mint emlékezhely jeltelenségének – Bajza és Vörösmarty szövegeiben is szereplő – konvencionális (és a valóságnak megfelelő) mozzanata: „Nincs kő határán, nincsen kúnhalom, / De áll a tér s nem vész a fájdalom.” Az akár újabb Kisfaludy-utalásnak („Mennyi nemes bajnok, méltó sok századot élni, / Fénytelen itt szunnyad s kő se mutatja helyét!”, illetve: „Igy hamvadtak elők alacsony mohlepte gödörben, / Sa feledékenységéje borítja nevők”) is tekinthető fordulat a zonban itt nem a szemrehányás kifejezője, jóval inkább az ország temetőkeri tájképéből kiemelt vidék „másságát” erősíti meg. A történelmi eseménnyel való kauzális relációja okán a mohácsi mező

46 Vö. PORKOLÁB, *i. m.*, 339.

47 BÉNYEI, *i. m.*, 390.

recens szemléletének legmeghatározóbb vonása, a prosperitás, a dús vegetáció maga válik az emlékezhely szimbolikus jelentésének hordozójává, amely minden egyéb sajátos jel (kő, kúnhalom) hiányában is tanúsítja az elődök a haza fennmaradásáért hozott áldozatának jelentőségét. Mohácsnak mint a korabeli kulturális emlékezet legfontosabb, egyben legfájdalmasabb emlékezhelyének tájként való ártértelezése a magyar történelem szemléleti modelljének megváltoztatására vonatkozó javaslatként is értelmezhető gesztusa Eötvös versének. E tekintetben kiemelendő Eötvös itt felrajzolt Mohács-képének két vonása. Egyfelől az, hogy a téma hagyományos reprezentációihoz képest a deskripció megfordítja a múlt és a mindenkori jelen dominanciaviszonyát; ebben a leírásban nem a múltbeli katasztrófa fájdalmas emléke határozza meg a jelenbeli tájlátványt, hanem éppen ellenkezőleg, az aktuális állapot felmérése adja meg a valamikori esemény jelentését. Másfelől a hagyományos térkezelés temetőkertjétől az idill felé elmozduló reprezentáció lényege nem az esztétikai értékek hangsúlyozása, hanem – ahogy a jövőbeli virányon boldoguló népvíziójában is – a gazdasági minőség; a mohácsi mező Eötvös deskripciójában nem szép, hanem termékeny, hasznos vidék.

A múlt feletti lamentáció helyébe állított, a haszon nyelvén megszólaltatott jelen- és jövőorientált történelemszemlélet persze nem a fiatal Eötvös költői invenciója, hanem a korpolitikai diskurzusának fontos témája, amelynek az 1830-as években Széchenyi *Hitele* a legismertebb megfogalmazása.⁴⁸ A *Búcsú* tekintetében nem elhanyagolható, hogy a nagy hatású munkában a téma egyik első felbukkanása éppen egy Mohács-reprezentációs hagyományához is kapcsolódó szöveghely. A mű előszavában az ország modernizációjának akadályairól elmélkedő Széchenyi az e tekintetben leginkább problematikus attitűdöket mutató hazafiúi karakterek egyikét a következőképpen jellemzi: „Némellyek szomoruan füttyörészik a 'Mohácsi veszedelem nótáját,' s azt hiszik, ott van koporsója minden Scythia fénynek. 'S tán ugyan, ámbar én nem hiszem – de az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe, 's elveszett kincse siratása helyett inkább azt tekinti 's vizsgálja, 'mit menthetett meg, 's avval béleledni 's lassankint többet szerezni iparkodik.”⁴⁹ A *Hitel* az elveszett kincs siratásának céltalanságát deklaráló, a jelen- és jövőbeli boldogulás lehetőségét ökonómiai feltételekhez („többet szerezni iparkodik”) kötő argumentációinak elemei ismerhetőek fel a *Búcsú* térábrázolásában.⁵⁰

48 A közgazdasági beszédmód a haszonközpontú érvelés szerepéről a *Hitel* többféle politikai nyelvet megszólaltató szövegében lásd TAKÁTS József, *Metaforák, elbeszéléssémák és politikai nyelvek a Hitelben* = T. J., *A megfelelő ötvözlet*, Bp., Osiris, 2014, 111–134. Ugyanennek a korabeli szépirodalomra gyakorolt hatásáról lásd HITES Sándor, *Az irodalom és a gazdaság valóságáról és fiktivitásáról* = *Tény és fikció: Tudomány és művészet a nemzetépítés büvölkéiben a 19. századi Magyarországon*, szerk. LAJTAI Máttyás, VARGA Bálint, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 131–154.

49 SZÉCHENYI István, *Hitel*, Pest, 1830, XIII–XIV.

50 Széchenyi művének végén a tétel közismert megfogalmazása kifejezetten a hazához mint földrajzi térhez kapcsolódik: „A' Mult elesett hatalmunkbul, a' Jövendőnek urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hijábaló reminiscenciákkal, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk 's hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják; 'Magyarország – volt; – én azt szeretném hinni: lesz!’” SZÉCHENYI, *i. m.*, 270.

A történelem értelmezésének ez a Széchenyit idéző modellje látszólag ellentétben áll a *Búcsú* harmadik strófájában rögzített, a haza és a nemzet közti viszonyt a „szent fájdalom” érzésében, illetve az ennek megfelelő tájképekben kifejezett meghatározásának. Fontos azonban megjegyezni, hogy miközben a szöveg több ponton is kételyeket ébreszt a viszony *tartalma* tekintetében, a föld és népe egységként meghatározott reláció intakt marad, sőt megerősödik: a boldog népet szorosabb kötelék fűzi a maga virányához, mint a szent fájdalom őrzőit az emlékek mauzóleumaként megjelenített hazához. Ennek példaként a *Búcsú* hatodik strófája olyan emlékezet-helyként ábrázolja Mohácsot, amelynek szimbolikus jelentése és fizikai megjelenése tökéletes összhangban áll egymással. A fertilis határ képe a költői tradícióval ellentétben nem a múlt és jelen közötti hasadást, ellentmondást, hanem éppen kauzális kapcsolatok feloldhatatlanságát fejezi ki. A gazdasági hasznosítás itt nem profanizálja a közösségi emlékezet számára szakrális helyszínt, hanem a mnemotoposz értelmezését új perspektívába állítva, az elődök önfeláldozásának jelentőségét bizonyítva – Bajzát idézve – „kijegyzi a tett magas becsét”.

Mindezek fényében a *Búcsú* többnek látszik a képviselési lírában megszokott lamentatio–consolatio sémájú múltértelmezés konfesszionális jellegű, passzív-szemlélődő újrafogalmazásánál. A konvencionális képkészlet használata, a jellegzetes elbeszélésminták felidézése inkább a haza és történelem efféle szemléletének természetlenségét látszik demonstrálni Eötvös költeményében. Noha a szöveg nem tartalmaz cselekvésre buzdító imperatívuszokat, az érzelmes vallomásból kibontakozó, a honszeretet megfelelő módját firtató gondolatmenetben megfogalmazódó javaslat mégis iránymutató jellegű: Eötvös búcsúja nem csupán a földrajzi térnek, hanem a haza és hazafiság lamentációs történelemszemlélet által megalapozott fogalmának is szól.

Összefoglaló

A *Búcsú* (1836) Eötvös József a magyar költészet történetében nem túlzottan nagy jelentőségű lírai életművének azon darabjai közé tartozik, amelyek iránt mutat némi érdeklődést az irodalomtörténet-írás. A *Tér és történelem* című tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a versben megjelenő térábrázolások, illetve a magyar történelmi tudat számára szimbolikus jelentőségű földrajzi helyek (Buda, Rákos, Mohács, Nándorfehérvár) leírásainak elemzésével bemutassa a szövegben használható haza-fogalmat és az ehhez kapcsolódó történelemértelmezést, valamint ezek a korabeli politikai diskurzussal való összefüggéseit.

Space and History

Búcsú (Farewell, 1836) is a welcome exception within József Eötvös's lyrical oeuvre, which is usually not credited with too much significance in literary history. This paper makes an attempt at a comprehensive interpretation of the description of those geographical places (Buda, Rákos, Mohács, Nándorfehérvár) which bear symbolic relevance for Hungarian historical consciousness. The interpretation reveals the underlying "native land" concept and the related interpretation of history, as well as the connections with contemporary political discourse.